

UOT 342; 349.2

<https://doi.org/10.59849/2710-0820.2025.2.171>

Oruc Məmmədov

hüquq üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin UNEC Biznes Məktəbinin

Biznesin idarə edilməsi kafedrasının dosenti

oruc_mammadov@mail.ru

Azərbaycan

Orcid: 0000-0002-3743-3024

DÖVLƏT QULLUĞUNDA ƏMƏK MÜNASİBƏTLƏRİNİN HÜQUQİ PRİNSİPLƏRİ

Açar sözlər: dövlət qulluğu, dövlət qulluqçusu, əmək münasibətləri, hüquqi prinsiplər

Mövzunun aktuallığı. Müasir dövlət qulluğunu şərtləndirən əsas amillərdən biri onun hüquqi prinsiplərinin müəyyən edilməsidir. Bu baxımdan dövrün tələblərinə cavab verən dövlət qulluğu institutunun yaradılması, formalaşdırılması və inkişafı bir sıra hüquqi prinsiplərə əsaslanır. Bu prinsiplərin həyata keçirilməsinin nəticəsində dövlət qulluğunun milli modelini yaratmaq olar. Fikrimizcə, dövlət qulluğunun təşkili və dövlət qulluğu keçmənin əsas prinsipləri sistemində əmək münasibətlərinin tənzimlənməsinin hüquqi prinsipləri xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Bu prinsiplərin elmi-nəzəri və təcrübi kontekstdə əsaslandırılması, müvafiq qanunvericiliyin konsolidasiyasının və təkmilləşdirilməsinin təhlili aktuallığı ilə diqqəti cəlb edir. Qeyd edilənlərin fonunda demək olar ki, dövlət qulluğunda əmək münasibətlərinin hüquqi prinsiplərinin müəyyən edilməsi və onların mahiyyətinin təhlili müasir dövrdə mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Fikrimizcə, Azərbaycan Respublikasında müasir dövlət qulluğu konsepsiyasının seçilməsi və əsaslandırılması prosesində dövlət qulluğunda əmək münasibətlərinin hüquqi prinsiplərinin də işlənilib hazırlanması zəruridir.

Azərbaycan Respublikasında uğurla həyata keçirilən islahatlar sistemində dövlət qulluğunun davamlı olaraq təkmilləşdirilməsi mühüm yer tutur. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 23 noyabr 2018-ci il tarixli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikasında dövlət qulluğunun inkişafına dair 2019-2025-ci illər üçün Strategiya”da nəzərdə tutulmuş bəzi məsələlər məhz dövlət qulluğunda əmək münasibətlərinin hüquqi prinsiplərindən irəli gəlir [3]. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin

2021-ci il 2 fevral tarixli Sərəncamı ilə “Azərbaycan 2030: sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli Prioritetlər” təsdiq ediləndir [4]. Milli Prioritetlərin tərkib hissəsi kimi xüsusi vurğulanır ki, “... yeni çağırışlara cavab verən müasir dövlət qulluğu sistemi və etikasını formalaşmalıdır” [4]. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2022-ci il 22 iyul tarixli Sərəncamı ilə “Azərbaycan Respublikasının 2022-2026-cı illərdə sosial-iqtisadi inkişaf Strategiyası” təsdiq ediləndir [5]. “2022-2026-cı illərdə sosial-iqtisadi inkişaf Strategiyası”nın Tədbirlər Planının 3.1.9-cu yarımbəndində fəaliyyət istiqaməti olaraq “Dövlət qulluğunda və iqtisadi idarəetmədə effektivliyin artırılması”na dair məsələnin həyata keçirilməsi nəzərdə tutulubdur [5]. Göründüyü kimi dövlət tərəfindən həyata keçirilən islahatlar sistemində dövlət qulluğu mütəmadi olaraq, o cümlədən dövlət qulluğunda əmək münasibətlərinin hüquqi prinsipləri diqqət mərkəzində olmaqdadır. Bu amil öz növbəsində dövlət qulluğunda əmək münasibətlərinin hüquqi prinsiplərinin təhlilini zəruri edir.

Müasir ictimai həyatın bir fenomeni kimi dövlət qulluğu bəzi hüquq institutlarının qarşılıqlı vəhdətini özündə birləşdirir. Buna görə də dövlət qulluğunun hüquqi təbiətinə aid problemlərə dair metodoloji qeyri-müəyyənliklər də dövlət qulluğunda əmək münasibətlərinin tənzimlənməsinə köklənən hüquqi prinsiplərin sistemləşdirilməsi ilə bağlı məsələnin tədqiqini zəruri etmişdir.

Yuxarıda qeyd edilənlər belə qənaətə gəlməyə əsas verir ki, dövlət qulluğunda əmək münasibətlərinin hüquqi prinsiplərinin nəzəri

və metodoloji əsaslarına, normativ bazasına dair məsələ müasir dövrdə **aktuallığı** ilə seçilir.

Tədqiqat zamanı konstitusiyaya, əmək və dövlət qulluğu haqqında qanunvericiliyə, dövlət qulluğunda əmək münasibətlərini xarakterizə edən hüquqi prinsiplərin tərkib elementlərinə, dövlət qulluğu sahəsində xarici və yerli tədqiqatçıların əsərlərinə istinad edilibdir. Dövlət qulluğunda əmək münasibətlərinin hüquqi prinsiplərini xarakterizə edən bir sıra ümumi məsələlərə bu və ya digər dərəcədə bəzi müəlliflər tərəfindən diqqət yetirilmişdir. Dövlət qulluğunun prinsipləri Ə.H.Rzayev [13, s.140-160], Q.V.Atamançuk [15, s.138-146], Y.N.Starilov [23, s.198-231; 24, s.191-221], V.D.Qrajdan [17, s.228-250] və digər alimlər tərəfindən geniş təhlil olunmuşdur.

Dövlət qulluğunun prinsiplərinə dair məsələ Azərbaycanda və xarici ölkələrdə ümumi kontekstdə tədqiq edilmişdir. Lakin dövlət qulluğunda əmək münasibətlərinin hüquqi prinsiplərinə dair əsaslı və xüsusi elmi təhlillər aparılmamış, onun müasir modeli formalaşdırılmamışdır. Bu amil dövlət qulluğu hüquq elmi üçün seçilmiş mövzunun aktuallığını, onun hüquqi təhlilinin zəruriliyini, **elmi yeniliyini** və **təcrübi əhəmiyyətini** özündə ehtiva edir.

Tədqiqatın **məqsədi** dövlət qulluğunda əmək münasibətlərinin hüquqi prinsiplərinə dair elmi və normativ müddəaların təhlilindən ibarətdir. Göstərilən məqsədə nail olmaq üçün tədqiqat zamanı qarşıya: dövlət qulluğunda əmək münasibətlərinin hüquqi prinsiplərini xarakterizə edən nəzəri baxışları ümumiləşdirmək, müvafiq normativ bazanı və onun tərkib elementlərini müəyyən etmək, onun anlayışına, müasir modelinin formalaşmasına aid mülahizələr ifadə etmək və qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsinə dair təkliflərin verilməsi kimi **vəzifələr** qoyulmuşdur.

Tədqiqatın **nəzəri-metodoloji əsasını** idrakin ümumi elmi metodları, o cümlədən, elmi-nəzəri və normativ hüquqi mənbələrin təhlili, ümumiləşdirmə, xüsusi elmi metodlar, hüquqi şərh və s. təşkil edir.

Əsas materialın şərh. Dövlət idarəetməsinin müxtəlif sahələrində, o cümlədən dövlət qulluğu sistemində idarəetmə proseslərinin mahiyyətini və xüsusiyyətlərini ifadə edən dövlət idarəetməsinin hüquqi prinsiplərinə dair məsələ

mühüm nəzəri və təcrübi əhəmiyyətə malikdir. Dövlət idarəetməsinin prinsiplərinə əməl olunması bütün dövlət idarəçiliyi sisteminin qanunauyğun fəaliyyət göstərməsinin, dövlət aparatının strukturunda və fəaliyyətində islahatların aparılmasının, kompleks olaraq dövlət orqanlarının və vəzifəli şəxslərin qarşısında duran prioritet vəzifələrin uğurla həll edilməsinin fundamental əsasını təşkil edir.

Dövlət qulluğunda əmək münasibətlərinin hüquqi prinsipləri özündə sahə üzrə hüquqi tənzimləmənin məzmunu, mahiyyəti və hüquq normalarının sistemi kimi məsələlərin inkişaf istiqamətini ehtiva edir. Bu nöqtəyi-nəzərdən dövlət qulluğunda əmək münasibətlərinin hüquqi prinsiplərinin tərkib elementlərini müəyyən etmək üçün “prinsip”in mahiyyətinə dair ifadə edilmiş ümumi və xüsusi elmi müddəalar mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

“Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti”ndə *“Prinsip [lat.] Hər hansı bir nəzəriyyənin, təlimin, əqidənin, dünyagörüşünün, elmin və s.-nin əsas müddəası, çıxış nöqtəsi”* kimi ifadə edilmişdir [7, s.621]. A.M.Qasimov yazır: *“Prinsip” (prinsipium) latın sözü olub, etimoloji mənası “ilk”, “əsas”, “başlangıç”, “əsas müddə”, “rəhbər ideya”, “əsas davranış qaydası” terminlərinin mənası ilə eyniyyət təşkil edir”* [11, s.103].

M.F.Məlikovanın fikrincə, *“hüququn prinsipləri – hüququn mahiyyətini, sosial təyinatını və məqsədyönlülüynü ifadə edən rəhbər başlangıçlar, ideyalar, əsaslardır”* [12, s.51]. V.V.Lazarevin redaktorluğu ilə yazılmış *“Ümumi hüquq və dövlət nəzəriyyəsi”* adlı dərslikdə isə qeyd edilir ki, *“... hüquq obyektiv cəhətdən əsaslandırılmış, sosial ədalət prinsiplərinə cavab verən, dövlət hakimiyyətinin nüfuzu və gücü ilə qorunan normativ tənzimləmə sistemidir. O, real fəaliyyət göstərən hüquqi prinsiplər və qaydalarda qarşılıqlı bağlılığa malikdir”* [14, s.124]. R.Z.Livşits yazır ki, *“prinsip ilkin istiqamət, başlangıçdır. Bütün digər sahələrdə olduğu kimi hüquq sahəsində prinsip, ilk növbədə, ideyadır, lakin o, yalnız ideya deyildir, çünki hüquq ideyalarla məhdudlaşmayıb normaları, sosial münasibətləri əhatə etdiyindən, onun prinsipləri də ideyaların çərçivələrindən kənara çıxaraq, normativ və hüquqtəbii məzmun kəsb edir”* [20, s.195].

O.V.Smirmovun və b.-in redaktorluğu ilə yazılmış “Əmək hüququ” adlı dərslikdə göstərilir ki, “*Fəaliyyət sahəsinə görə ənənəvi olaraq prinsiplərin aşağıdakı növləri fərqləndirilir:*

- *ümumhüquqi prinsiplər (hüququn bütün sistemi üçün əhəmiyyətlidir);*
- *sahələrarası prinsiplər (hüquq sistemində bir neçə hüquq sahəsi üçün əhəmiyyətlidir);*
- *sahəvi (əsas) prinsiplər (hüququn konkret hər hansı bir sahəsi üçün əhəmiyyətlidir);*
- *hüquq sahəsinin institutlarının prinsipləri (hüquq sahəsinin bir institutu üçün əhəmiyyətlidir)” [26, s.52].*

Təcrübə və hüquqi baza təsdiq edir ki, dövlət qulluğu ilə əmək hüququ qarşılıqlı əlaqədədir. Dövlət qulluğu əmək fəaliyyətinin növlərindən biridir. Əmək hüququ olmadan dövlət qulluğunun həyata keçirilməsi isə absurddur. Buna görə də dövlət qulluğu münasibətlərinin hüquqi prinsipləri sistemində əmək hüququnun sahəvi prinsipləri mühüm yer tutur. A.M.Qasımov əmək hüququnun prinsiplərinə aşağıdakı məzmununda anlayışın verilməsini məqsədemüvafiq hesab edir: “*Əmək hüququnun prinsipləri dedikdə qüvvədə olan qanunvericilikdə ifadə olunmuş, əmək və onunla sıx bağlı olan digər ictimai münasibətlərin hüquqi tənzimlənməsinin əsas əlamətlərini (məhiyyətini), daxili vahidliyini, məzmununu və ümumi istiqamətlərini əks etdirən ilkin başlanğıclar, rəhbər ideyalar (müddəalar) başa düşülür*” [11, s.112]. İ.O.Sniqiryeva hesab edir ki, “*Əmək hüququnun prinsipləri əmək münasibətlərinin və onlarla bilavasitə sıx bağlı olan digər münasibətlərin tənzimlənməsində dövlətin məqsədlərini ifadə edən, ümumi məcburi normalarda təsbit edilmiş əsas başlanğıc, ideyalardır*” [22, s.493]. Fikrimizcə, əmək hüququnun sahəvi prinsiplərinin məhiyyəti A.M.Qasımov tərəfindən verilmiş anlayışda daha geniş, İ.O.Sniqiryeva tərəfindən verilmiş tərifdə isə qısa və dolğun məzmununda verilmişdir. Ümumiyyətlə, əmək hüquq elmində onun prinsiplərinə dair çoxsaylı oxşar və fərqli cəhətləri ilə diqqəti cəlb edən anlayışlar ifadə edilmişdir.

Dövlət idarəçiliyini xarakterizə edən prinsiplərə dair nəzəri baxışlar da öz növbəsində mühüm əhəmiyyət kəsb edir. V.N.Uvarovun fikrincə, “*Dövlət idarəçiliyinə münasibətdə prinsip mərkəzi anlayışdır, çünki o, bütün inzi-*

bati sistemin əsasını təşkil edir” [27, s.34]. A.F.Süleymanov və b. yazırlar ki, “*Seçilmiş dövlət idarəetmə formasından, dövlətin inkişaf istiqamətlərindən asılı olaraq hər bir dövlətin özünəməxsus idarəçilik prinsipləri vardır. Nəzəri baxımdan dövlət idarəçiliyinin prinsiplərini beş əsas bloka bölmək olar: 1) ümumi sistem prinsipləri; 2) məqsəd-struktur prinsipləri; 3) təşkilati-struktur prinsipləri; 4) funksional-struktur prinsipləri; 5) prosessual-struktur prinsipləri*” [25, s.178-179]. Fikrimizcə, bu bölgü təqdirəlayiqdir. F.İ.Bokijanova və b. tərəfindən dövlət idarəçiliyi prinsiplərinin xidməti rolu aşağıdakı kimi ifadə olunur: “*Prinsiplər idarəetmə təcrübəsi üçün rəsmi təlimatlar kimi çıxış edir, çünki onlar qanunvericilik aktlarında təsbit olunur və idarəetmə münasibətləri iştirakçılarının davranışlarını dövlət quruculuğunun, dövlət aparatının islahatlarının və dövlət qulluğunun təşkilinin rəhbər ideyalarına uyğun istiqamətləndirir; prinsiplər idarəetmə münasibətlərinin hüquqi tənzimlənməsi üçün ilkin göstərişlərdir (əsas prinsiplərdir)*” [16, s.48].

Dövlət qulluğunun prinsiplərinə dair irəli sürülmüş elmi baxışlar dövlət qulluğunun daxili elementləri üzrə prinsiplərin təsnifatını, onların fərqli cəhətlərini göstərir. V.P.Melnikov yazır: “*Məlum olduğu kimi, prinsiplər bütün dövlət qulluğu fəaliyyətinə sirayət edən və onlarda rəhbər və aparıcı rol oynayan əsas rəhbər müddəalar, ideyalardır. Beləliklə, dövlət qulluğu qanunvericilikdə təsbit olunmuş müəyyən prinsiplər əsasında təşkil olunur və fəaliyyət göstərir*” [21, s.435]. V.İ.Zajitskiyin fikrincə, “*Dövlət qulluğu prinsiplərinin məzmunu dövlət idarəçiliyinin fundamental kateqoriyası kimi dövlət qulluğunun təbiətini və məhiyyətini ən aydın şəkildə təcəssüm etdirir*” [18, s.92]. A.F.Süleymanov və b. hesab edirlər ki, “*Dövlət qulluğu prinsiplərinin sistemləşdirilməsinə dair müxtəlif yanaşmalar mövcuddur. Konstitusiyaya, təşkilati-funksional, sahəvi, xüsusi prinsiplər fərqləndirilir. Lakin eyni zamanda, müəlliflər izah edirlər ki, sahəvi və xüsusi əlamətlər dövlət qulluğuna dair xüsusi normativ hüquqi aktlarda olan və məsələn, hərbi xidmət prinsipləri kimi dövlət qulluğu xarakteri daşıyan konkret münasibətləri müəyyən edən prinsiplər kimi başa düşülməlidir*” [25, s.180].

Dövlət mülki qulluğu haqqında Rusiya Federasiyası Qanununun Kommentariyasının müəllifləri yazır ki, *“dövlət qulluğu prinsipləri (prinsip) – mərkəzi anlayışdır, rəhbər ideyadır, sistemin əsasıdır; o, hər hansı müddəanı ümumiləşdirir və təcrid etdiyi sahənin bütün reallıqlarına şamil edir”* [19, s.23]. “Dövlət qulluğu haqqında” Ukrayna Qanununun elmi-praktiki Kommentariyasının müəlliflərinin fikrincə, *“Dövlət qulluğunun prinsipləri cəmiyyətin və dövlətin inkişafının obyektiv qanunauyğunluqlarını əks etdirən başlanğıc nöqtələri və nəzəri fikirləri müəyyən edir, bütün dövlət orqanlarının formalaşması və fəaliyyət göstərməsi üçün əsasdır”* [28, s.59].

Ə.H.Rzayev yazır: *“Dövlət qulluğu onun praktiki təşkili və funksiya göstərməsində ideya və müddəaları müəyyən edən prinsiplərə əsaslanır. Prinsiplərin mənası dövlət qulluğunun mahiyyəti, əsas məzmunu, xarakterik xüsusiyyətlərini, dövlət hakimiyyəti, dövlət idarəetmə sistemi və cəmiyyətin həyatında yeri və rolunu göstərir. Dövlət qulluğunun prinsiplərinin əsas mənası ondadır ki, onlar dövlət qulluğunun hüquqi və təşkilati məzmununu, təşkilini və funksiyaya göstərməsini müəyyən edir, dövlət idarəetmə mexanizmində mühüm əlaqələri təmin edir. Hər bir konkret prinsip yalnız dövlət qulluğuna xas olan hansısa bir əlaqə – münasibəti, dövlət qulluqçularının fəaliyyətinin təşkilində qanunauyğunluğu əks etdirir. Prinsiplər qarşılıqlı əlaqəli və qarşılıqlı asılı olub, sistem kimi dövlət qulluğunu təşkil edir və funksiya göstərməsini təmin edir”* [13, s.154]. Ə.H.Rzayev tərəfindən irəli sürülmüş müddəalar özündə dövlət qulluğunun prinsiplərinin mahiyyətini, onun daxili elementlərini, strukturunun mürəkkəbliyini daha dolğun şəkildə əks etdirir.

Dövlət qulluğu hüquq institutunu müəyyən edən bütün normativ hüquqi aktlar dövlət qulluğunun prinsiplərinin əsasını təşkil edir. Buna görə də bu prinsipləri qanunverici dövlət qulluğu haqqında yeni normativ hüquqi aktlar qəbul edərkən, qüvvədə olanları dəyişdirərkən və ya ləğv edərkən həmin keyfiyyətdə nəzərə alınmalıdır. Müasir təcrübə göstərir ki, hüquqi normanın yaradılması zamanı istifadə edilən prinsiplər anlayışı çoxalmışdır və konkret deyildir. Hər kəs prinsipləri öz anlamına əsasən və öz mülahizəsinə uyğun olaraq şərh edir. Fikrimizcə, hü-

quqi prinsipin mahiyyətini aşağıdakı kimi xarakterizə etmək olar. Prinsip termini vasitəsilə halların, anlayışların və faktların mahiyyətinin əsasında duran başlanğıc ideyalar, əsas elementlər göstərilir. Hüquqi prinsip – müvafiq hüquqi sistemin əsasını müəyyən edir, hər hansı bir müddəanın ümumiləşdirilməsi kimi xarakterizə olunur, təcrid etdiyi sahənin əhatə olunduğu bütün münasibətlərə şamil edilir. Buna görə də hüquqi prinsip – hər şeydən əvvəl, daha ciddi təsvir edilmiş elmi məzmunla malik anlayış kimi çıxış edir və fundamental xarakter daşıyır. Mahiyyət etibarilə, hüquqi prinsip müəyyən qanunauyğunluqdan, insanların ictimai fəaliyyətə münasibətindən və onların qarşılıqlı əlaqəsindən ibarət olmalıdır. Hüquqi prinsip elmi müddəa kimi dərk edilir, mənbələrdə öz ifadəsini tapır, əksər hallarda hüquqi sənədlərdə təsbit olunur və təcrübədə tətbiq edilir. Hüquqi prinsip yalnız o halda prinsip hesab olunur ki, deklarativ xarakter daşımır, özünü real həyatda, təcrübədə, tətbiqdə, ictimai münasibətlərin tənzimlənməsində göstərir. Bu aspektlər hər bir sahə üçün, o cümlədən dövlət qulluğu və onun tərkib hissəsi olaraq dövlət qulluğunda əmək münasibətlərinin hüquqi prinsipləri üçün baza rolunda çıxış edir.

Nəzərə almaq lazımdır ki, dövlət qulluğunun təməlini konstitusion normalar təşkil edir. Buna görə də dövlət qulluğu hüquq münasibətlərinin, o cümlədən dövlət qulluğunda əmək münasibətlərinin hüquqi prinsiplərinin əsasını məhz konstitusion prinsip-normalar təşkil edir. Z.A.Əsgərov haqlı olaraq yazır: *“Konstitusiyaya ən yüksək hüquqi qüvvəyə malikdir. O yalnız hüquqi akt deyil, həm də hüquqi-siyasi aktdır. Bütün normativ hüquqi aktlar konstitusiyaya uyğun olmalı, onun konsepsiyası və hüquqtənzimləmə prinsipləri ilə uzlaşmalıdır. Konstitusiyaya ilə normativ hüquqi aktlar arasında ziddiyyət olarsa, konstitusiyanın normaları tətbiq edilməlidir”* [9, s.24].

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası dövlət qulluğunun hüquqi tənzimlənməsi sisteminə əsas və başlanğıc mənbədir. Konstitusiyanın hər bir müddəası bu və ya digər məzmununda dövlət qulluğu münasibətlərinin tənzimlənməsində əsas rola, başlanğıc mövqeyə malikdir. Başqa sözlə, Konstitusiyanın hər bir müddəası

dövlət qulluğu münasibətlərinin tənzimlənməsi üçün əsas prinsip statusuna malikdir.

Dövlət qulluğu kompleks hüquqi xarakter daşıyır. Buna görə də onun bütövlüyünü təşkil edən hüquq sahələrinin hər biri üzrə münasibətlərin tənzimlənməsi özünəməxsus prinsiplərlə əhatə edilir. Dövlət qulluğunda əmək münasibətlərinin hüquqi tənzimlənməsinin əsas prinsipləri Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının bir sıra maddələrində təsbit ediləndir. Konstitusiyanın vətəndaşların əmək hüququnu tənzim edən hər bir müddəası heç şübhəsiz ki, xüsusi işçi kateqoriyasını cəmləşdirən dövlət qulluğu sistemini də əhatə edir. Fərqli cəhət yalnız ondan ibarətdir ki, həmin kateqoriya şəxslərin bəzi hüquqları və azadlıqları ya birbaşa Konstitusiyaya ilə, ya da qanunlarla məhdudlaşdırılır, qadağalar müəyyən edilir. Bu halda vətəndaş əmək fəaliyyəti növü olaraq dövlət qulluğunu seçərkən özü həmin hüquq və azadlıqlarının məhdudlaşdırılması və ya qadağan edilməsi tələbi ilə razılaşıır.

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının xüsusilə 24, 25, 26, 35, 36, 37, 38, 55, 68, 71 və 80-ci maddələri dövlət qulluğunda əmək münasibətlərinin konstitusion prinsiplərini özündə ehtiva edir.

Konstitusiyanın 24-cü maddəsi ilə “İnsan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının əsas prinsipi” aşağıdakı kimi müəyyən edilir: “*İnsan ləyaqəti qorunur və ona hörmət edilir. Hər kəsin doğulduğu andan toxunulmaz, pozulmaz və ayrılmaz hüquqları və azadlıqları vardır. Hüquqlar və azadlıqlar hər kəsin cəmiyyət və başqa şəxslər qarşısında məsuliyyətini və vəzifələrini də əhatə edir. Hüquqlardan sui-istifadəyə yol verilmir*” [1]. Konstitusiyada “Bərabərlik hüququ”nun (maddə 25), “İnsan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının müdafiəsi”nin (maddə 26), “İnsan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının təminatı”nın (maddə 71) əsas prinsipləri təsbit ediləndir. Bu prinsip-normalar heç şübhəsiz ki, dövlət qulluğunda əmək münasibətlərinin tənzimlənməsində başlanğıc ideyalar, əsas tənzimləyici müddəalar kimi çıxış edir.

Konstitusiyanın “Əmək hüququ” adlanan 35-ci maddəsində təsbit edilmiş prinsiplər mülkiyyət növündən, təşkilati-hüquqi formasından və tabeçiliyindən asılı olmayaraq ölkə üzrə bütün idarə, müəssisə və təşkilatlarda əmək münasibətlərinin tənzimlənməsinin əsasını, özülünü, bazisini, təməlini təşkil edir. Həmin maddəyə əsasən: “*Əmək fərdi və ictimai rifahın əsasıdır. Hər kəsin əməyə olan qabiliyyəti əsasında sərbəst surətdə özünə fəaliyyət növü, peşə, məşğuliyyət və iş yeri seçmək hüququ vardır. Heç kəs zorla işlədilməz. Əmək müqavilələri sərbəst bağlanılır. Heç kəs əmək müqaviləsi bağlamağa məcbur edilə bilməz. Məhkəmə qərarı əsasında şərtləri və müddətləri qanunla nəzərdə tutulan məcburi əməyə cəlb etmək, hərbi xidmət zamanı səlahiyyətli şəxslərin əmrlərinin yerinə yetirilməsi ilə əlaqədar işlətmək, fəvqəladə vəziyyət və hərbi vəziyyət zamanı vətəndaşlara tələb olunan işləri gördürmək hallarına yol verilir. Hər kəsin təhlükəsiz və sağlam şəraitdə işləmək, heç bir ayrı-seçkilik qoyulmadan öz işinə görə dövlətin müəyyənləşdirdiyi minimum əmək haqqı miqdarından az olmayan haqq almaq hüququ vardır. İşsizlərin dövlətdən sosial müavinət almaq hüququ vardır. Dövlət işsizliyin aradan qaldırılması üçün bütün imkanlarından istifadə edir*” [1]. Bu prinsip-normaların, əsas müddəaların hər biri bu və ya digər dərəcədə dövlət qulluğunda əmək münasibətlərinin tənzimlənməsinə öz təsirini göstərir. Burada əməyin azadlığı prinsipi və əmək müqaviləsinin azadlığı prinsipi xüsusilə diqqəti cəlb edir.

A.M.Qasımov yazır: “*Əməyin azadlığı hər kəsin azad surətdə seçdiyi, yaxud hər kəsin azad surətdə razılaştığı əməyə olan qabiliyyəti əsasında sərbəst surətdə özünə fəaliyyət növü, peşə, məşğuliyyət və iş yeri seçmək hüququ da daxil olmaqla, əməklə bağlı olan bütün ictimai münasibətlərin hüquqi tənzimlənməsinə xarakterizə edən sahələrarası prinsipdir*” [11, s.118]. A.M.Qasımov tərəfindən müəyyən edilən əməyin azadlığı prinsipinin tərkib elementləri dövlət qulluğunda əmək münasibətlərinin hüquqi tənzimlənməsinə də əhatə edir.

Konstitusiyanın 36-cı maddəsində “Tətil hüququ”na dair prinsip-normalar təsbit ediləndir. Həmin maddəyə əsasən “*Hər kəsin təkbaşına və ya başqaları ilə birlikdə tətillik hüququ vardır. Əmək müqaviləsi əsasında işləyənlərin tətillik hüququ yalnız qanunla nəzərdə tutulmuş hallarda məhdudlaşdırıla bilər. Azərbaycan Respublikasının Silahlı Qüvvələrində xidmət edən hərbi qulluqçular və mülki şəxslər tətillik edə bilməzlər. Fərdi və kollektiv əmək mü-*

bahisələri qanunla müəyyənləşdirilmiş qaydada həll edilir. Qanunla müəyyən edilmiş hallar istisna olmaqla, lokaut qadağandır” [1]. Azərbaycan Respublikasının Əmək Məcəlləsinin 270-ci maddəsinin 8-ci hissəsinə əsasən “*Qanunvericilik, müvafiq icra hakimiyyəti, məhkəmə və hüquq-mühafizə orqanlarında işləyən vəzifəli şəxslər tətıl edə bilməzlər*” [2]. Dövlət qulluğu haqqında Qanunun 20-ci maddəsi “Dövlət qulluğu ilə əlaqədar məhdudiyətlər” adlanır. Həmin Qanunun 20.1.7-ci maddəsi ilə müəyyən edilir ki, dövlət qulluqçusunun “*tətillərdə və dövlət orqanlarının işini pozan digər hərəkətlərdə iştirak etməyə*” ixtiyarı yoxdur [8]. Tətıl hüququnu məhdudlaşdıran normalar dövlət qulluğunun müxtəlif sahələrini tənzim edən bir sıra normativ hüquqi aktlarda öz əksini tapmışdır. Həm Əmək Məcəlləsinin, həm də Dövlət qulluğu haqqında Qanunun dövlət qulluğu sistemində tətıl hüququnu məhdudlaşdıran normaları Konstitusiyanın “*Əmək müqaviləsi əsasında işləyənlərin tətıl etmək hüququ yalnız qanunla nəzərdə tutulmuş hallarda məhdudlaşdırıla bilər*” (maddə 36) kimi təsbit edilmiş prinsipinə uyğundur.

Dövlət qulluğunda əmək münasibətlərinin hüquqi prinsipləri sistemində istirahət hüququnun təmin edilməsinə dair konstitusion normalar xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Konstitusiyanın 37-ci maddəsində “İstirahət hüququ”nu xarakterizə edən prinsip-normalar aşağıdakı kimi təsbit ediləndir: “*Hər kəsin istirahət hüququ vardır. Əmək müqaviləsi ilə işləyənlərə qanunla müəyyən edilmiş, lakin gündə 8 saatdan artıq olmayan iş günü, istirahət və bayram günləri, ildə azı bir dəfə 21 təqvim günündən az olmayan ödənişli məzuniyyət verilməsi təmin edilir*” [1]. Bu maddədə nəzərdə tutulmuş prinsip-normalar hər hansı bir mübahisə yaratmadan dövlət qulluğu sistemini bütövlükdə əhatə edir. Dövlət qulluğunda əmək müqaviləsi, iş vaxtı, istirahət vaxtı, bayram günü, ödənişli məzuniyyət üzrə münasibətlərin tənzimlənməsində Konstitusiyanın 35 və 37-ci maddələri birbaşa və mübahisəsiz istiqamətverici və tənzimləyici prinsip-normalar kimi çıxış edir.

Konstitusiyanın 38-ci maddəsində “Sosial təminat hüququ”na dair prinsip-normalar təsbit ediləndir. Bu normalar hər kəs kimi dövlət qulluqlarına da şamil edilir və xüsusi normativ

hüquqi aktlarla dəqiqləşdirilir. Dövlət qulluğu sistemində sosial təminatla bağlı məsələ xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Hər kəsin ayrı-ayrılıqda olduğu kimi dövlət qulluqçularının da bir sıra sosial təminat hüququ dövlət tərəfindən təmin edilir. Fikrimizcə, dövlət qulluğu sistemində sosial təminatın dövlət müdafiəsinin zəruriliyini şərtləndirən amillərdən biri məhz həmin sahədə məhdudiyətlərin olmasından ibarətdir. Konstitusiyanın 38-ci maddəsinin III hissəsinə əsasən “*Hər kəs qanunla müəyyən edilmiş yaş həddinə çatdıqda, xəstəliyinə, əlilliyinə, ailə başçısını itirdiyinə, əmək qabiliyyətini itirdiyinə, işsizliyə görə və qanunla nəzərdə tutulmuş digər hallarda sosial təminat hüququna malikdir*” [1]. Bu müddəaların hər biri dövlət qulluğunda əmək və sosial təminat üzrə münasibətlərin hüquqi prinsiplərinin tərkib elementləri kimi xarakterizə edilir.

Vətəndaşların konstitusion əmək hüququnun həyata keçirməsi üçün seçdikləri fəaliyyət növlərindən biri də dövlət qulluğudur. Vətəndaşlar bu imkanı Konstitusiyanın “Dövlətin idarə olunmasında iştirak etmək hüququ” adlanan 55-ci maddəsində təsbit edilmiş prinsip-normalarda öz əksini tapmışdır. Həmin maddəyə əsasən “*Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının dövlətin idarə olunmasında iştirak etmək hüququ vardır. Bu hüququ onlar bilavasitə və ya nümayəndələri vasitəsilə həyata keçirə bilərlər. Azərbaycan Respublikasının vətəndaşları dövlət orqanlarında qulluq etmək imkanına malikdirlər. Dövlət orqanlarının vəzifəli şəxsləri Azərbaycan Respublikasının vətəndaşları sırasından təyin edilirlər. Əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslər dövlət qulluğuna qanunla müəyyənləşdirilmiş qaydada qəbul edilə bilərlər*” [1]. Bu normalar vətəndaşların dövlət orqanlarında müvafiq vəzifələrə seçilməsini, təyin edilməsini və ya təsdiq edilməsini, seçkili vəzifələrdə təmsilini və ümumiyyətlə dövlət orqanlarında işə qəbula dair xüsusi tələbləri özündə ehtiva edir. Bununla yanaşı həmin normalar dövlət qulluğunda əmək münasibətlərinin subyekt tərkibini müəyyən edir.

Dövlət qulluğunda əmək münasibətlərini xarakterizə edən elementlərdən biri də öhdəliklərin məsuliyyətlə yerinə yetirilməsidir. Konstitusiyanın 80-ci maddəsində “Məsuliyyət”in əsas prinsipləri belə müəyyən ediləndir: “*Konstitusi-*

yanın və qanunların pozulması, o cümlədən Konstitusiyada və qanunlarda nəzərdə tutulan hüquqlardan sui-istifadə və ya vəzifələrin yerinə yetirilməməsi qanunla müəyyən edilən məsuliyyətə səbəb olur” [1]. Bu normalar məsuliyyətin ümumi əsaslarını müəyyən etməklə yanaşı vəzifəli şəxslərin konstitusion-hüquqi məsuliyyətinin əsasını təşkil edir.

Konstitusiyanın “Özbaşınalıqdan müdafiə və vicdanlı davranış hüququ” adlanan 68-ci maddəsinin IV hissəsində bilavasitə dövlət qulluğu münasibətlərində dövlətlə dövlət qulluqçularının birgə mülki məsuliyyətinə dair prinsip-normalar aşağıdakı kimi təsbit edilir: “Dövlət, dövlət qulluqçuları ilə birlikdə, dövlət qulluqçularının qanuna zidd hərəkətləri və hərəkətsizliyi nəticəsində insan hüquq və azadlıqlarına dəymiş ziyanı görə və onların təminatının pozulmasına görə mülki məsuliyyət daşıyır” [1]. Bu normalarda məsuliyyətin növü dəqiq müəyyən edilir. Qeyd etmək lazımdır ki, həmin normaya əsasən dövlət qulluqçularının mülki məsuliyyəti dövlət qulluğu vəzifəsini yerinə yetirərkən vurduğu ziyanı görə yaranır.

Konstitusiyaya dövlət qulluğu haqqında qanunvericiliyin əsasını təşkil edən bütöv normativ müddəalar kompleksini özündə ehtiva edir. Bu isə o deməkdir ki, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası ilkin olaraq dövlət qulluğu sisteminin, o cümlədən dövlət qulluğunda əmək münasibətlərinin konstitusion hüquqi prinsiplərini müəyyən edir. Konstitusiyanın istinad edilən müddəaları dövlət qulluğunda əmək münasibətlərinin təmin edilməsinin, inkişafının, vəzifəli şəxslərin, dövlət qulluqçularının hüquqi statusunun və fəaliyyətinin əsaslarını xarakterizə edir.

Azərbaycan Respublikasının Əmək Məcəlləsi dövlət qulluğunda əmək münasibətlərinin hüquqi prinsiplərini müəyyən edən əsas normativ hüquqi aktlardan biridir. Təəssüflə qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan Respublikasının Əmək Məcəlləsi birbaşa olaraq dövlət qulluğu haqqında qanunvericilik sisteminə daxil edilməmişdir. Fikrimizcə, bu hal həmin Qanunda olan ən böyük boşluqlardan, çatışmazlıqlardan biridir. Dövlət qulluğu haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunun 6-cı maddəsində “Dövlət qulluğu haqqında qanunvericilik” aşağıdakı məzmununda təsbit ediləndir: “Dövlət qul-

luğu haqqında qanunvericilik Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasından, bu Qanundan, Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrdən, Azərbaycan Respublikasının dövlət qulluğunu hüquqi cəhətdən tənzim edən və dövlət qulluqçularının hüquqi vəziyyətinin xüsusiyyətlərini müəyyən edən digər qanunvericilik aktlarından ibarətdir” [8]. Qeyd edilən boşluğu aradan qaldırmaq üçün təklif edirik ki, Dövlət qulluğu haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunun 6-cı maddəsinə aşağıdakı məzmununda: **“Konstitusiyasından, sözümdən sonra “Azərbaycan Respublikasının Əmək Məcəlləsi”** sözləri əlavə edilsin.

AR Əmək Məcəlləsinin 2-ci maddəsinin (“Azərbaycan Respublikası Əmək Məcəlləsinin vəzifələri və prinsipləri”) 3-cü hissəsilə Azərbaycan Respublikası Əmək Məcəlləsinin prinsipləri əmək münasibətlərinin tərəflərinə münasibətdə aşağıdakı kimi müəyyən edilmişdir:

- “hüquq bərabərliyinin təmin edilməsi prinsipi;
- mənafelərinin haqq-ədalətlə və qanunun aliliyinin təmin olunması ilə qorunması prinsipi;
- maddi, mənəvi, sosial, iqtisadi və digər həyatı tələbatlarını ödəmək məqsədi ilə əqli, fiziki və maliyyə imkanlarından sərbəst istifadə etməsinin təmin edilməsi prinsipi;
- əmək münasibətlərinin mülki hüquqi müqavilələrlə rəsmiləşdirilməsinin yolverilməzliyi prinsipi;
- əsasən əmək müqaviləsi (kontrakt) üzrə öhdəliklərinin icrasına hüquqi təminat yaradılması prinsipi” [2].

İstinad edilən maddənin adından və məzmunundan tam aydın görünür ki, söhbət əmək hüququnun prinsiplərindən yox, məhz “əmək münasibətlərində tərəflərin” maraqları baxımından AR Əmək Məcəlləsinin əsaslandığı prinsiplərdən gedir. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 35-ci, Əmək Məcəlləsinin 5-ci və Dövlət qulluğu haqqında Qanunun 34-cü maddələrini əldə rəhbər tutaraq demək olar ki, AR Əmək Məcəlləsinin prinsipləri birbaşa, mübahisəsiz dövlət qulluğunda əmək münasibətlərinin hüquqi tənzimlənməsinin əsas prinsipləri sisteminə üstünlük təşkil edir.

Dövlət qulluğu haqqında Azərbaycan Respublikası Qanunun 4-cü maddəsində "Dövlət

qulluğunun prinsipləri" təsbit ediləndir [8]. Fikrimizcə, həmin maddə ilə müəyyən edilən prinsipləri aşağıdakı kimi təsnifləşdirmək olar: müəyyənədicə prinsiplər (maddə 4.1.), qadağanədicə prinsiplər (maddə 4.2.) və məcburədicə prinsiplər (maddə 4.3.).

Dövlət qulluğu haqqında Qanunun 4.1-ci maddəsi ilə dövlət qulluğunun əsaslandığı prinsiplər 12 istiqamət üzrə müəyyən olunmuşdur. Fikrimizcə, dövlət qulluğunun əsaslandığı prinsipləri şərti olaraq üç istiqamət üzrə qruplaşdırmaq olar: ümumi xarakterli prinsiplər; dövlət qulluğu üçün xarakterik olan prinsiplər; dövlət qulluğunda əmək münasibətlərini xarakterizə edən prinsiplər.

Ümumi xarakterli prinsiplərə aşağıdakıları aid etmək olar:

- ↳ qanunçuluq prinsipi;
- ↳ irqindən, etnik mənsubiyyətindən, dinindən, dilindən, cinsindən, sosial mənşəyindən, ailə, əmlak və qulluq mövqeyindən, yaşayış yerindən, əqidəsindən, həmkarlar ittifaqlarına və ya ictimai birliklərə mənsubiyyətindən, habelə dövlət qulluqçusunun xidməti fəaliyyətinə aid olmayan başqa səbəblərdən asılı olmayaraq dövlət qulluqçularının hüquq bərabərliyi prinsipi;

↳ bütün vətəndaşların və vəzifəli şəxslərin dövlət qulluqçularının qanuni tələblərini icra etməyə və qanuni hərəkətlərini müdafiə etməyə borclu olması prinsipi;

Dövlət qulluğu üçün xarakterik olan prinsiplərə aşağıdakıları aid etmək olar:

➤ Azərbaycan Respublikasında qanunvericilik, icra və məhkəmə hakimiyyəti orqanlarının səlahiyyət həddlərinin müəyyən edilməsi prinsipi;

➤ dövlət orqanlarına və dövlət qulluqçularına nəzarət və onların hesabat verməsi prinsipi;

➤ yuxarı kateqoriya dövlət orqanlarının və vəzifəli şəxslərin öz səlahiyyətləri həddlərində qəbul etdikləri qərarların aşağı kateqoriya dövlət orqanları və vəzifəli şəxslər tərəfindən yerinə yetirilməsinin məcburiliyi prinsipi;

➤ dövlət orqanlarının və ya onların vəzifəli şəxslərinin qanunsuz hərəkətləri (hərəkətsizliyi) nəticəsində vurulmuş zərərə görə dövlət orqanlarının məsuliyyət daşması prinsipi.

Dövlət qulluğunda əmək münasibətlərini xarakterizə edən prinsiplərə aşağıdakıları aid etmək olar:

↳ dövlət qulluğuna qəbulun şəffaflığı prinsipi;

↳ vətəndaşların dövlət qulluğuna müsabiqə və müsahibə əsasında qəbul edilməsi prinsipi;

↳ vətəndaşların öz qabiliyyətlərinə, xidməti nailiyyətlərinə və peşə hazırlığına uyğun olaraq dövlət qulluğunun hər hansı vəzifəsini tutmaqda hüquq bərabərliyi prinsipi;

↳ dövlət qulluqçularının potensialının səmərəli istifadəsi və peşəkarlıq səviyyəsinin artırılması məqsədilə onların rotasiyası prinsipi;

↳ dövlət qulluqçularının sosial və hüquqi müdafiəsi, onların özləri və ailələri üçün layiqli həyat səviyyəsinin təmin edilməsi prinsipi.

Dövlət qulluğu haqqında Qanunun 4.2-ci maddəsi ilə dövlət qulluğu üçün qadağanədicə prinsipi olaraq müəyyən edilir ki, *“Dövlət orqanlarında siyasi partiyaların və ictimai birliklərin strukturları yaradılmır”* (maddə 4.2.). Dövlət qulluğu haqqında Qanun 4.3-cü maddəsində isə dövlət qulluğu üçün məcburədicə prinsipi kimi təsbit edilir ki, *“Dövlət qulluqçuları vəzifə borclarını yerinə yetirərkən Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasını, qanunlarını və onlara müvafiq olaraq qəbul edilmiş digər qanunvericilik aktlarını rəhbər tuturlar”* (maddə 4.3.) [8].

Dövlət qulluğunun qanunla müəyyən edilmiş prinsiplərinin həyata keçirilməsi məhz dövlət qulluqçularının peşəkar əmək fəaliyyəti ilə qarşılıqlı vəhdət təşkil edir. Yəni, həmin prinsiplərin təcürbədə tətbiqi dövlət qulluğunda əmək münasibətlərinin mövcudluğundan asılıdır.

Dövlət qulluğu haqqında Qanunun 1.1.1-ci maddəsində dövlət qulluğuna verilmiş anlayış dövlət qulluğunun prinsiplərinin dövlət qulluqçularının fəaliyyətinin əsasını təşkil etdiyini göstərir. Həmin maddəyə müvafiq olaraq *“dövlət qulluğu dedikdə, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına və digər normativ hüquqi aktlarına uyğun olaraq dövlətin məqsəd və funksiyalarının həyata keçirilməsi sahəsində dövlət qulluğu vəzifəsində xidmət”* başa düşülür [1]. Burada əmək münasibətlərini xarakterizə edən üç kateqoriya var: dövlət qulluğu; dövlət

qulluğu vəzifəsi; xidmət. Dövlət qulluğu anlayışını qısa məzmunlarda aşağıdakı kimi ifadə etmək olar: “dövlət qulluğu ... dövlət qulluğu vəzifəsində xidmət”dir; “dövlət qulluğu ... xidmət”dir. Başqa sözlə ifadə etsək, dövlət qulluğu ictimai mühidə mövcud olan xidmət növlərindən birdir. “Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti”ndə “Xidmət” anlayışı bir neçə oxşar mənalarda: “*Xidmət [ər.] - Bir idarədə, müəssisədə və s.-də maaşla qulluq etmə, işləmə, rəsmi vəzifə yerinə yetirmə. Xidmət etmək – bir idarədə, müəssisədə və s.-də maaşla işləmək, qulluq etmək, rəsmi vəzifə yerinə yetirmək; Hərbi vəzifə yerinə yetirmək, ordu sıralarında və ya donanmada qulluq etmə; əsgəri vəzifə; ... hərəkət, fəaliyyət, iş*” və s. kimi izah edilmişdir [6, s.464-465].

Qanunvericilikdə dövlət qulluğunun xüsusi növləri üzrə xidməti fəaliyyətə dair müvafiq anlayışlar öz əksini tapmışdır. Misal olaraq Hərbi vəzifə və hərbi xidmət haqqında Azərbaycan Respublikasının 2011-ci il 23 dekabr tarixli Qanununu göstərmək olar. Həmin Qanunun 2.0.2-ci maddəsi ilə hərbi xidmətə aşağıdakı məzmununda anlayış verilmişdir: “*hərbi xidmət – dövlət qulluğunun xüsusi növü olmaqla Azərbaycan Respublikasının Silahlı Qüvvələrində və siyahısı müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən təsdiq edilmiş digər dövlət orqanlarında (dövlət orqanlarının strukturuna daxil olan qurumlarda) qanunvericiliklə nəzərdə tutulmuş qaydada və müddətlərdə Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının, əcnəbilərin və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin həyata keçirdikləri xidməti fəaliyyətdir*” [10]. Bu anlayışın çatışmayan əsas cəhəti ondan ibarətdir ki, peşəkarlıq elementi orada ifadə edilmir. Buna görə də hesab edirik ki, Hərbi vəzifə və hərbi xidmət haqqında Azərbaycan Respublikası Qanunun 2.0.2-ci maddəsinə “**xidməti**” sözündən əvvəl “**peşəkar**” sözünün əlavə edilməsi məqsədmüvafiq olardı.

Fikrimizcə, Qanunla hərbi xidmətə verilmiş anlayışın tərkib elementlərini aşağıdakı kimi xarakterizə etmək olar. Belə ki, **hərbi xidmət**:

- ↳ dövlət qulluğunun xüsusi növüdür;
- ↳ vətəndaşlar, əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslər tərəfindən həyata keçirilir;
- ↳ xidməti fəaliyyətdir;
- ↳ Azərbaycan Respublikasının Silahlı Qüvvələrində xidməti fəaliyyətdir;

↳ siyahısı müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən təsdiq edilmiş digər dövlət orqanlarında xidməti fəaliyyətdir;

↳ dövlət orqanlarının strukturuna daxil olan qurumlarda xidməti fəaliyyətdir;

↳ qanunvericiliklə nəzərdə tutulmuş qaydada və müddətlərdə xidməti fəaliyyətdir.

Hərbi xidmət anlayışının tərkib elementləri bir tərəfdən onun dövlət qulluğu münasibətlərinin konstitusion prinsiplərinə əsaslandığını göstərir. Digər tərəfdən isə hərbi xidmət dövlət qulluğunun xüsusi növü olaraq əmək münasibətlərinin xüsusiyyətlərini özündə ehtiva edir. Burada diqqəti cəlb edən əsas məqamlardan biri əcnəbilərin və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin dövlət qulluğuna qəbul edilməsi ilə bağlıdır. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 55-ci maddəsinin II hissəsində deyilir ki, “*Əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslər dövlət qulluğuna qanunla müəyyənləşdirilmiş qaydada qəbul edilə bilərlər*” [1]. Hərbi vəzifə və hərbi xidmət haqqında Qanunun 2.0.2-ci maddəsində Konstitusiyanın istinad edilən prinsip-normalarına əsaslanır.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələrinə əsaslanaraq hərbi xidmətə verilmiş anlayışı qısa məzmununda aşağıdakı kimi ifadə etmək olar ki: “*hərbi xidmət – dövlət qulluğunun xüsusi növü olmaqla ... vətəndaşlarının, əcnəbilərin və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin həyata keçirdikləri xidməti fəaliyyətdir*”. Bu komponentlər, mövcud qanunvericilik və real təcrübə göstərir ki, hərbi xidmət əmək fəaliyyətinin xüsusi növü, peşəkar xidməti fəaliyyətdir. Bu halda Konstitusiyanın 35-ci maddəsinin II hissəsində təsbit edilmiş prinsip-normaları xatırlmaq faydalı olardı: Orada deyilir ki, “*Hər kəsin əməyə olan qabiliyyəti əsasında sərbəst surətdə özünə fəaliyyət növü, peşə, məşğuliyyət və iş yeri seçmək hüququ vardır*” [1]. Bu isə o deməkdir ki, şəxs hərbi xidməti seçməklə konstitusion əmək hüququnu həyata keçirmiş olur.

Göründüyü kimi, dövlət qulluğunun əsas mahiyyəti ondan ibarətdir ki, o xidmət sahəsi olaraq peşəkar əmək fəaliyyətinin xüsusi növlərindən biridir. Təəssüf ki, Dövlət qulluğu haqqında Qanunla dövlət qulluğuna verilmiş leqal anlayışda peşəkarlıq elementi öz əksini tapmamışdır. Müqayisə üçün qeyd etmək lazımdır ki, dövlət qulluğunun peşəkarlıq elementi bir sıra

dövlətlərin Konstitusiyasında və sahəvi qanunlarında ifadə edilmişdir. Hesab edirik ki, dövlət qulluğuna verilmiş anlayışın məzmununa “peşəkar” elementini əlavə etməklə onun mahiyyətini tamamlamaq və Dövlət qulluğu haqqında Qanundakı çatışmazlığı aradan qaldırmaq olar. Belə ki, Dövlət qulluğu haqqında Qanunun 1.1.1-ci maddəsinə **“vəzifəsində” sözündən sonra “peşəkar”** sözünün əlavə edilməsi məqsədmüvafiq olardı.

Dövlət qulluğu üçün xarakterik olan əsas prinsiplərdən biri peşəkarlıq prinsipidir. Göründüyü kimi Dövlət qulluğu haqqında Qanunda dövlət qulluğunun əsas prinsiplərindən biri hesab edilən peşəkarlıq prinsipi bilavasitə ifadə edilməmişdir. Halbuki, Qanunda bir neçə dəfə peşəkarlıq terminindən müxtəlif məqsədlər üçün aşağıdakı kimi istifadə edilmişdir: Dövlət qulluğunun əsaslandığı prinsiplərdən biri kimi *“dövlət qulluqçularının potensialının səmərəli istifadəsi və peşəkarlıq səviyyəsinin artırılması məqsədilə onların rotasiyası”* (Maddə 4.1.10.) ifadə edilir, digər məqsədlər üçün - *“İxtisas dərəcəsi verilərkən dövlət qulluqçusunun peşəkarlığı və idarəçilik təcrübəsi nəzərə alınır”* (Maddə 17.3.), *“Dövlət məvacibinin məbləği səlahiyyət həcmindən, məsuliyyət dərəcəsindən, tələb olunan peşəkarlıq səviyyəsindən, qulluq stajından asılıdır”* (Maddə 22.1.), *“Dövlət qulluqçularının xidmətdə peşəkarlıq səviyyəsinin artması və vəzifə borcuna və andına sədaqəti dövlət tərəfindən qiymətləndirilməlidir. ...”* (Maddə 24.2.) [8].

Fikrimizcə, Dövlət qulluğu haqqında Qanunda dövlət qulluğunun peşəkarlıq prinsipinə əsaslanmasını müəyyən edən normanın olması faydalı olardı. Buna görə də Dövlət qulluğu haqqında Qanunun 4.1-ci maddəsinə aşağıdakı məzmununda müvafiq maddənin əlavə edilməsini məqsəduyğun hesab edirik: **“Dövlət qulluğunda peşəkar xidməti fəaliyyətin təmin edilməsi”**.

Təhlillər göstərir ki, dövlət qulluğunda əmək münasibətlərinin hüquqi prinsiplərinə aid xüsusi tədqiqatlar olmadığı üçün onun anlayışı haqqında da hər hansı bir fikir mövcud deyildir. Elmi və normativ müddələyə əsaslanaraq, təcrübənin real göstəricilərinə istinad edərək tədqiq edilən məsələnin mahiyyətini özündə ifadə edən anlayışın ərsəyə gəlməsini zəruri hesab

edirik. Fikrimizcə, aparılmış elmi təhlilin nəticəsi olaraq dövlət qulluğunda əmək münasibətlərinin hüquqi prinsiplərinə aşağıdakı məzmununda anlayış vermək olar: Dövlət qulluğunda əmək münasibətlərinin hüquqi prinsipləri dedikdə, qüvvədə olan qanunvericiliyin əsasında duran, dövlət qulluğunda əmək münasibətlərinin hüquqi tənzimlənməsinin mahiyyətini, məzmununu, xarakterini və inkişaf istiqamətlərini müəyyən edən ilkin başlanğıclar, rəhbər ideyalar, normativ müddəalar başa düşülür.

Hesab edirik ki, Konstitusiyaya, əmək və dövlət qulluğu haqqında qanunvericiliklərin bazasında formalaşmış mülahizələrin və təcrübədə mövcud olan reallıqların fonunda dövlət qulluğunda əmək münasibətlərinin hüquqi prinsiplərinin müasir modelini qəbul etmək olar. Bu model göstərir ki, dövlət qulluğu və əmək hüququ müxtəlif kateqoriyalardır, lakin dövlət qulluğu əmək hüquq münasibətlərinin ayrılmaz tərkib hissələrindən biridir.

Nəticə. Tədqiqatın yekunu olaraq aparılmış təhlillər və ümumiləşdirmələr əsasında elmin zənginləşməsinə dair aşağıdakı mühüm nəticələr əldə olunmuşdur:

1) Fikrimizcə, hüquqi prinsipin mahiyyətini aşağıdakı kimi xarakterizə etmək olar. Hüquqi prinsip – müvafiq hüquqi sistemin əsasını müəyyən edir, hər hansı bir müddəanın ümumiləşdirilməsi kimi xarakterizə olunur, təcrid etdiyi sahənin əhatə olunduğu bütün münasibətlərə şamil edilir. Buna görə də hüquqi prinsip – hər şeydən əvvəl, daha ciddi təsvir edilmiş elmi məzmunla malik anlayış kimi çıxış edir və fundamental xarakter daşıyır. Hüquqi prinsip elmi müddəə kimi dərk edilir, mənbələrdə öz ifadəsini tapır, əksər hallarda hüquqi sənədlərdə təsbit olunur və təcrübədə tətbiq edilir. Hüquqi prinsip yalnız o halda prinsip hesab olunur ki, o deklarativ xarakter daşımır, özünü real həyatda, təcrübədə, tətbiqdə, ictimai münasibətlərin tənzimlənməsində göstərir.

2) Dövlət qulluğunda əmək münasibətlərinin hüquqi prinsipləri özündə sahə üzrə hüquqi tənzimləmənin məzmununu, mahiyyətini və hüquq normalarının sistemi kimi məsələlərin inkişaf istiqamətini ehtiva edir. Dövlət qulluğu münasibətlərinin hüquqi prinsipləri sistemində əmək hüququnun sahəvi prinsipləri mühüm yer tutur.

3) Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının xüsusilə 24, 25, 26, 35, 36, 37, 38, 55, 68, 71 və 80-ci maddələri dövlət qulluğunda əmək münasibətlərinin konstitusion prinsiplərini özündə ehtiva edir. Bu prinsip-normalar heç şübhəsiz ki, dövlət qulluğunda əmək münasibətlərinin tənzimlənməsində başlanğıc ideyalar, əsas tənzimləyici müddəalar kimi çıxış edir.

4) Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının “Əmək hüququ” adlanan 35-ci maddəsində təsbit edilmiş prinsiplər mülkiyyət növündən, təşkilati-hüquqi formasından və tabeçiliyindən asılı olmayaraq ölkə üzrə bütün idarə, müəssisə və təşkilatlarda əmək münasibətlərinin tənzimlənməsinin əsasını, özülünü, bazisini, təməlini təşkil edir. Bu prinsip-normaların, əsas müddəaların hər biri bu və ya digər dərəcədə dövlət qulluğunda əmək münasibətlərinin tənzimlənməsinə öz təsirini göstərir. Burada əməyin azadlığı prinsipi və əmək müqaviləsinin azadlığı prinsipi xüsusilə diqqəti cəlb edir.

5) Konstitusiyanın istinad edilən müddəaları özündə dövlət qulluğunda əmək münasibətlərinin təmin edilməsinin, inkişafının, vəzifəli şəxslərin, dövlət qulluqçularının hüquqi statusunun və fəaliyyətinin əsaslarını xarakterizə edir.

6) Azərbaycan Respublikasının Əmək Məcəlləsi birbaşa olaraq dövlət qulluğu haqqında qanunvericilik sisteminə daxil edilməmişdir. Fikrimizcə, bu hal Dövlət qulluğu haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanununda olan ən böyük boşluqlardan, çatışmazlıqlardan biridir. Bu boşluğu aradan qaldırmaq üçün təklif edirik ki, həmin Qanunun 6-cı maddəsinə aşağıdakı məzmununda: **“Konstitusiyasından, sözündən sonra “Azərbaycan Respublikasının Əmək Məcəlləsi”** sözləri əlavə edilsin. Hesab edirik ki, Azərbaycan Respublikasının Əmək Məcəlləsi dövlət qulluğunda əmək münasibətlərini tənzim edən əsas normativ hüquqi aktlardan biridir. Buna görə də Azərbaycan Respublikası Əmək Məcəlləsinin prinsipləri dövlət qulluğunda əmək münasibətlərinin tərəflərinə də şamil edilir. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 35-ci, Əmək Məcəlləsinin 5-ci və Dövlət qulluğu haqqında Qanunun 34-cü maddələrini əldə rəhbər tutaraq demək olar ki, AR Əmək Məcəlləsinin prinsipləri birbaşa, mübahisəsiz dövlət qulluğunda əmək münasibətlərinin

hüquqi tənzimlənməsinin əsas prinsipləri sisteminə üstünlük təşkil edir.

7) Dövlət qulluğu haqqında Azərbaycan Respublikası Qanunun 4-cü maddəsində təsbit edilmiş “Dövlət qulluğunun prinsipləri”ni aşağıdakı kimi təsnifləşdirmək olar: müəyyənədic prinsiplər (maddə 4.1.), qadağanədic prinsiplər (maddə 4.2.) və məcburədic prinsiplər (maddə 4.3.). Həmin Qanunun 4.1-ci maddəsi ilə dövlət qulluğunun əsaslandığı müəyyənədic prinsiplər 12 istiqaməti əhatə edir. Fikrimizcə, dövlət qulluğunun əsaslandığı prinsipləri şərti olaraq aşağıdakı kimi üç istiqamət üzrə qruplaşdırmaq olar: ümumi xarakterli prinsiplər; dövlət qulluğu üçün xarakterik olan prinsiplər; dövlət qulluğunda əmək münasibətlərini xarakterizə edən prinsiplər.

8) Dövlət qulluğu haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanununda dövlət qulluğunun peşəkarlıq prinsipi təsbit edilməmişdir. Bu hal tərəfimizdən qanunvericilikdəki boşluqlardan biri kimi qiymətləndirilir. Qanunvericiliyin təsir imkanlarını gücləndirmək və boşluğu aradan qaldırmaq məqsədilə həmin Qanunun 4.1-ci maddəsinə aşağıdakı məzmununda müvafiq maddənin əlavə edilməsini məqsədəuyğun hesab edirik: **“Dövlət qulluğunda peşəkar xidməti fəaliyyətin təmin edilməsi”**.

9) Dövlət qulluğunun qanunla müəyyən edilmiş prinsiplərinin həyata keçirilməsi məhz dövlət qulluqçularının peşəkar əmək fəaliyyəti ilə qarşılıqlı vəhdət təşkil edir. Yəni, həmin prinsiplərin təcürbədə tətbiqi dövlət qulluğunda əmək münasibətlərinin mövcudluğundan asılıdır.

10) Dövlət qulluğu xidmət sahəsi olaraq peşəkar əmək fəaliyyətinin xüsusi növlərindən biridir. Təəssüf ki, Dövlət qulluğu haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanununda dövlət qulluğuna verilmiş leqal anlayışda peşəkarlıq elementi öz əksini tapmamışdır. Hesab edirik ki, dövlət qulluğuna verilmiş anlayışın məzmununa “peşəkar” elementini əlavə etməklə onun mahiyyətini tamamlamaq və həmin Qanundakı çatışmazlığı aradan qaldırmaq olar. Belə ki, Dövlət qulluğu haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunun 1.1.1-ci maddəsinə **“vəzifəsində” sözündən sonra “peşəkar”** sözünün, eyni zamanda Hərbi vəzifə və hərbi xidmət haqqında Azərbaycan Respublikası Qanunun 2.0.2-ci maddəsinə **“xidməti” sözündən əvvəl**

“peşəkar” sözünün əlavə edilməsi məqsədə-müvafiq olardı.

11) Fikrimizcə, dövlət qulluğunda əmək münasibətlərinin hüquqi prinsiplərinə aşağıdakı məzmununda anlayış vermək olar: Dövlət qulluğunda əmək münasibətlərinin hüquqi prinsipləri dedikdə, qüvvədə olan qanunvericiliyin əsasında duran, dövlət qulluğunda əmək münasibətlərinin hüquqi tənzimlənməsinin mahiyyətini, məzmununu, xarakterini və inkişaf istiqamətlərini müəyyən edən ilkin başlanğıclar, rəhbər ideyalar, normativ müddəalar başa düşülür.

12) Hesab edirik ki, yuxarıda qeyd edilənləri dövlət qulluğunda əmək münasibətlərinin hüquqi prinsiplərinin müasir modeli kimi qəbul etmək faydalı olardı.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası: 12 noyabr 1995-ci il, № 00 // Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu, 1997, №01, Maddə; 2009, №03, Maddə 159 // <https://e-qanun.az/framework/897>
2. Azərbaycan Respublikasının Əmək Məcəlləsi: Azərbaycan Respublikasının 1 fevral 1999-cu il tarixli 618-IQ nömrəli Qanunu ilə təsdiq edilmişdir // Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu, 1999, №04, Maddə 213 // <https://e-qanun.az/framework/46943>
3. “Azərbaycan Respublikasında dövlət qulluğunun inkişafına dair 2019-2025-ci illər üçün Strategiya”nın təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2018-ci il 23 noyabr tarixli 739 nömrəli Sərəncamı // Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu, 2018, №11, maddə 2395 // <https://e-qanun.az/framework/40748>
4. “Azərbaycan 2030: sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli Prioritetlər”in təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2021-ci il 2 fevral tarixli 2469 nömrəli Sərəncamı // Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu, 2021, №2, maddə 135 // <https://e-qanun.az/framework/46813>
5. “Azərbaycan Respublikasının 2022-2026-cı illərdə sosial-iqtisadi inkişaf Strategiyası”nın təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2022-ci il 22 iyul tarixli 3378 nömrəli Sərəncamı // Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu, 2022, №7, Maddə 790 // <https://e-qanun.az/framework/50013>
6. Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti. Dörd cild. II cild. – Bakı: Şərq-Qərb, – 2006. – 792 s.
7. Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti. Dörd cild. III cild. – Bakı: Şərq-Qərb, – 2006. – 672 s.
8. Dövlət qulluğu haqqında Azərbaycan Respublikasının 2000-ci il 21 iyul tarixli 926-IQ nömrəli Qanunu // Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu, 2001, №01, maddə 1 // <https://e-qanun.az/framework/4481>
9. Əsgərov, Z.A. Konstitusiya hüququ: Dərslük / Z.A.Əsgərov. – Bakı: Bakı Universiteti, – 2011. – 760 s.
10. Hərbi vəzifə və hərbi xidmət haqqında Azərbaycan Respublikasının 2011-ci il 23 dekabr tarixli 274-IVQ nömrəli Qanunu // Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu, 2012, №02, maddə 56 // <http://e-qanun.az/framework/23021>
11. Qasimov, A.M. Əmək hüququ: Dərslük / A.M.Qasimov. – Bakı: Letterpress nəşriyyat evi, – 2016. – 840 s.
12. Məlikova, M.F. Hüquq nəzəriyyəsi: Dərslük / M.F.Məlikova. – Bakı: Elm və təhsil, – 2023. – 452 s.
13. Rzayev, Ə.H. Dövlət qulluğunun hüquqi əsasları / Ə.H.Rzayev. – Bakı: Elm, – 2011. – 480 s.
14. Ümumi hüquq və dövlət nəzəriyyəsi: Dərslük / V.V.Lazarevin redaktorluğu ilə. – Bakı: Qanun, – 2007. – 491 s.
15. Атаманчук, Г.В. Сущность государственной службы: история, теория, закон, практика. Монография / Г.В.Атаманчук. 2-е изд., – Москва: РАГС, – 2008. – 312 с.
16. Бокижанова, Ф.И. Теория государственного управления: Учебное пособие / Ф.И.Бокижанова, К.Ш.Сыздыкова, Г.Ш.Калиакпарова, А.Б.Сеитова. – Алматы: ИП «LP-Zhasulan», – 2021. – 230 с.
17. Граждан, В.Д. Государственная гражданская служба: учебник / В.Д.Граждан. – Москва: Юрайт, – 2015. – 641 с.
18. Зажицкий, В.И. Правовые принципы в законодательстве РФ // – Москва: Государство и право. – 1996. №11. – с.92-97.

19. Комментарии к Федеральному закону «О государственной гражданской службе Российской Федерации» и законодательству о гражданской службе зарубежных государств / А.Ф.Наздрачев, А.Ф.Нуртдинова, Л.А.Чиканова и др. – Москва: МЦФЭР, – 2005. – 576 с.
20. Лившиц, Р.З. Теория права: Учебник / Р.З.Лившиц. – Москва: БЕК, – 2001, – 224 с.
21. Мельников, В.П. Государственная служба в России: отечественный опыт организации и современность: Учебное пособие / В.П. Мельников, В.С.Нечипоренко. – Москва: РАГС, – 2003. – 506 с.
22. Снигирева, И.О. Принципы трудового права как основа защиты трудовых прав работников и работодателей // Научные труды. Российская академия юридических наук. Вып. 17. Том 2. – Москва: Юрист, – 2017. – 752 с.
23. Старилов, Ю.Н. Служебное право. Учебник / Ю.Н.Старилов. – Москва: БЕК, – 1996. – 698 с.
24. Старилов, Ю.Н. Государственная служба и служебное право. Учебное пособие / Ю.Н.Старилов. – Москва: Норма: ИНФРА-М, – 2023. – 448 с.
25. Сулейманов, А.Ф., Жаппарова, А.С., Сайлибаева, Ж.Ю. Принципы формирования системы государственной службы Республики Казахстан // – Вакı: Polis Akademiyasının Elmi Xəbərləri. – 2022. №4(36), – s.177-184.
26. Трудовое право: Учебник / Под ред. О.В.Смирнова, И.О.Снигиревой, Н.Г.Гладкова. – Москва: РГ-Пресс, – 2021. – 536 с.
27. Уваров, В.Н. Государственная служба и управление: учебник / В.Н.Уваров. – Петропавловск: Сев.-Каз. юрид. академия, – 2004. – 416 с.
28. Науково-практичний коментар до Закону України «Про державну службу» / Ред. кол.: К.О.Ващенко, І.Б.Коліушко, В.П.Тимошук, В.А.Дерець (відп. ред.). – Київ: ФОП Москаленко О.М., – 2017. – 796 с.

Summary

Oruj Mammadov

Legal principles of labor relations in civil service

The article examines scientific and normative provisions regarding the legal principles of labor relations in civil service. The research analyzes the structural elements of constitutional norms, the provisions of the Labor Code, and the Law on Civil Service that characterize the legal principles of labor relations within the civil service. At the conclusion of the study, the essence of legal principles, the primacy of the Constitution, and the predominance of labor law principles within the system of legal principles governing employment relations in the civil service are highlighted, and a classification of civil service principles is provided. The article further presents proposals for improving the Law of the Republic of Azerbaijan on Civil Service. For the first time, the concept of the legal principles of labor relations in civil the service is defined, and its contemporary model is introduced.

Keywords: *civil service, civil servant, labor relations, legal principles*

Резюме

Орудж Мамедов

Правовые принципы трудовых отношений на государственной службе

В статье анализируются научные и нормативные положения о правовых принципах трудовых отношений на государственной службе. В ходе исследования анализируются составные элементы конституционных норм, положений Трудового кодекса и Закона О государственной службе, характеризующих правовые принципы трудовых отношений на государственной службе. В заключении исследования раскрывается сущность правового принципа, указывается высшее место Конституции в системе правовых принципов трудовых отношений на государственной службе и приоритет принципов трудового права, группируются принципы государственной службы. Выдвигаются предложения по совершенствованию закона Азербайджанской Республики О государственной службе. Впервые определяется понятие правовых принципов трудовых отношений на государственной службе, а также представлена его современная модель.

Ключевые слова: государственная служба, государственный служащий, трудовые отношения, правовые принципы